Danuta Lech-Kirstein

Uniwersytet Opolski

Nazwy roślin uprawnych w śląskiej toponimii

Wprowadzenie

Dzieje rolnictwa w dawnej Rzeczypospolitej i na Śląsku nie były często opisywane zarówno przez rolników, jak i naukowców. Dopiero w ostatnich latach zaczęto interesować się tymi kwestiami, badając zagadnienia produkcji rolnej, uprawy roli i kultury ziemiopłodów, ogrodnictwa i sadownictwa, gospodarki łąkowej, pastwiskowej, leśnej, hodowli zwierząt, gospodarki stawowej, pszczelarstwa, browarnictwa, gorzelnictwa, młynarstwa i różnych dziedzin rzemiosła [Inglot 1954: V–VI].

Pierwsze książki rolnicze z XVI–XVIII w. były rezultatem rozległej, jednak naukowo niepogłębionej wiedzy ich autorów (np. książka Anzelma Gostomskiego z końca XVI w. czy Jakuba Kazimierza Haura z drugiej połowy XVII w.), dopiero Krzysztof Kluk wprowadził metodologię naukową do literatury rolniczej w drugiej połowie XVIII wieku [Inglot 1954: VII].

Przedmiotem mojego zainteresowania są nazwy miejscowe i terenowe Śląska notowane w *Słowniku etymologicznym nazw geograficznych Śląska* [1970–2014]. Do analizy wybrałam bazy nazewnictwa tworzące toponimy od nazw roślin uprawnych, na ich podstawie bowiem można zrekonstruować fragment językowego obrazu świata i wyciągnąć wnioski na temat dawnej kultury ludowej, sposobów uprawy roli, ogrodnictwa i sadownictwa, medycyny naturalnej, obrzędów agrarnych, wierzeń, przesądów itp.¹ Zapisy źródłowe ograniczyłam do pierwszej notacji, gdyż interesuje mnie motywacja nazwy w momencie jej nadania. Z tego też powodu obok toponimów polskich pojawiają się nazwy niemieckie związane z kolonizacją średniowieczną (X–XII w.) oraz z wielką akcją osadniczą Fryde-

¹ Część analityczna ma charakter słownika gniazdowego. Po artykule hasłowym zawierającym poszczególne bazy toponimiczne podaję następujące informacje: pozycję w klasyfikacji naukowej, znaczenia słownikowe, pochodzenie leksemu, nazwy osobowe, derywaty apelatywne notowane w nazwach, przysłowia i frazeologizmy regionalne, wreszcie toponimy i mikrotoponimy Śląska pochodzące od danej bazy.

ryka II w XVIII w. (tzw. kolonizacją fryderycjańską), w czasie których założono na Śląsku wiele nowych osad i wybudowano wiele gospodarstw we wsiach już istniejących. Data najstarszego poświadczenia nie zawsze jest równoznaczna z okresem powstania konkretnego toponimu, gdyż niektóre nazwy przetrwały przez wieki w postaci mikrotoponimów, a później określiły obiekty zamieszkałe, jak: części wsi, przysiółki, osady itp. [Borek 1998: 116].

1. Rośliny zbożowe

Najczęściej notowane w toponimii są nazwy zbóż. Grupa tych roślin wykorzystywana była od najdawniejszych czasów do celów konsumpcyjnych, pastewnych i przemysłowych. Zboża pełniły ważną funkcję w przemyśle spożywczym, a także w piwowarstwie, gorzelnictwie i farmaceutyce.

Proso // jagły // pszono // niem. *Hirse* – proso zwyczajne (*Panicum miliaceum*); *jagły* ‘proso; ziarno prosa’ < psł. **jagъly*; *pszono* ‘wymłócone proso’ – jedna z najstarszych roślin zbożowych, uprawiana na kaszę jagłą, do karmienia kur i jako środek leczniczy przy gorączkach. Nie potrzebowała bardzo dobrej gleby [Kluk 2006: 138]. K. Moszyński podaje [1967: 224], że było to jedno z najważniejszych zbóż (jeśli nie najważniejsze) na znacznych obszarach Słowiańszczyzny i w całej Europie od neolitu.

Derywaty: *jagienny* ‘przym. od jagły’; *prośnisko* ‘miejsce, na którym rosło proso, ściernisko po prosie’ [SD VII: 667]. Niektóre nazwy geograficzne mogą pochodzić od nazwisk *Jagło*, *Jagła* (1387). Ogólnie znane przysłowie: *Kto sieje proso, ten chodzi boso* [Kop 489] wskazuje na to, że proso było zbożem uprawianym przez biedotę.

Hirseberg, pol. **Jaglarz**; góra; Pog. Kaczawskie, Sudety Zach.; **Jagielnia** (*Jagielna Mühle*); cz. mta; Knurów, p. gliwicki, śl.; **Jagielnia**; daw. kol.; wś Brzezie, obecnie mto Racibórz, p. raciborski, śl.; **Jagielniak**; staw; wś Laskowice, g. Lasowice Wielkie, p. kluczborski, opol.; **Jagielno** (*Deutsch Jägel*); wś; g. Przeworno, p. strzeliński, dś.; **Jagielno**; n. ter.; przys. Brzeziak, g. Krzyżanowice, p. raciborski, śl.; **Jaglauermühle**; młyn; Stare Więckowice, dziś cz. mta Gorzów Śląski, p. oleski, opol.; **Jegielnica**; wś; gm. Korfantów, p. nyski, opol.; **Jegłowa**; wś; g. Przeworno, p. strzeliński, dś.; **Prosna**; n. ter.; okolica Przylepu, g. Zielona Góra, p. zielonogórski, lubus.; **Prośniska**; n. leśna; leśniczówka Tychy, śl.; **Prośniska**; cz. lasu; g. Kędzierzyn-Koźle, p. kędzierzyńsko-kozielski, opol.; **Pszonek**; staw; daw. p. jeleniogórski, dśl.

Żyto // reż – (*Secale cereale* L.) znane było wszystkim Słowianom, ale uprawiane było najczęściej w krajach północnych (także w Polsce), a także górzystych lub piaszczystych [Moszyński, 1967: 234]. Prasłowiańskie **žito* oznaczało wszelkie rośliny zbożowe jako dające życie, służące do utrzymania życia, natomiast dla określenia opisywanej rośliny zbożowej używano w prasłowiańszczyźnie leksemu **rbъb*, stąd w polszczyźnie *rżysko* [Sędz 10].

Derywaty: *żytny* ‘przym. od żyta’, daw. ‘zbożowy’, też ‘żyzny’, por. też *żytnik* ‘motylek nocny składający jaja w zbożach’ [SL VI: 1209]. W przysłowiaach śląskich *żyto* jest symbolem bogactwa i dobrobytu: *Gdo mo żytko, mo wszystko* [Ond 65]; *Mojiściewy! – Reż, ni plewy!* [Ond 126]; *Nie bydzie z tej rży placek // mąka* [Ond 140–141]; *Ni ma dla siedloka, jak reżny chlyb a bukowe drzewo* [Ond 150].

Żytarka; n. leśna, leśn. Waszczyce, g. Orzesze, p. mikołowski, śl.; *Żytarki*; n. leśna, leśn. Waszczyce, g. Orzesze, p. mikołowski, śl.; *Żytma*; wś; g. Lyski, p. rybnicki, śl.; *Żytma-Obchód*; przys. g. Lyski, p. rybnicki, śl.; *Żytnik*; wzgórze 157 m; p. lubiński, dśl.; *Żytni Młyn*; gajówka; Na-błoto, g. Brody, p. żarski, lubus.; *Żytniów*; wś; g. Rudniki, p. opolski, dśl.; *Żytno*; cz. mta; Oborniki Śl., p. trzebnicki, dśl.; *Żytowań*; wś; g. Gubin, p. krośnieński, lubus.

Owies // niem. *Hafer* – ‘*Avena*, roślina z rodziny traw o kłoskach dwukwiatowych lub wielokwiatowych zebranych w wiechę; obejmuje gatunki dzikie i uprawne; z uprawnych najbardziej znany jest *owies zwyczajny* (*Avena sativa*) stanowiący paszę koni i bydła’ [SD V: 1239]. Zboże to było także stosowane jako roślina lecznicza. Na Opolszczyźnie podawano wywar z ziaren owsa przy leczeniu robaczyc, a w celu obniżenia nadciśnienia pito wywar z plew owsianych. Wywaru ze słomy owsianej używano przy uporczywym kaszlu i kapano się w nim przy padaczce i świerzbie, wykorzystywano go również do okładów w leczeniu ropnych chorób skóry. W czasie kolki nacierano też brzuch rozgrzany owsem [Pół 68–90].

Psł. **ovъsъ*. Derywaty potwierdzają produktywność bazy *owies* w apelatywach: *owiesny*, *owsiany*, *owsianka*, *owieśny* ‘przełożony nad owsami, piwniczny’ [SL III: 632]; *owsiszcze*, *owsisko* < psł. **ovъsišče*, **ovъsisko* ‘pole zasiane owsem’ [Sędz 94].

Przysłowia świadczą o tym, że owies był spożywany przez biedotę wiejską i uważany za przysmak dla zwierząt: *Biya od gynsi dostać owsa* [Ond 24]; *Fajnidelko z miasta nie żyje z owsa ciasta* [Ond 61]; *Gazdoszku, latoś wóm urós owies żabie po uszy* [Ond 62]; *I w Paryżu nie zrobióm z owsa ryżu* [Ond 81]; *Jak sie chce jeść, to i placek z owsa dobry* [Ond 89]; *Konia poganiajóm owsym, a nie biczym* [Ond 109]. Podkreślają też, że praca przy jego uprawie była ciężka, porównywalna z mękami piekielnymi: *Pujdziesz (!) do piekła owies przewracać* [Ond 178]; *Jak sie mosz? – Lepszy by już było na owsisku* [Ond 90].

Haferberg, dziś *Owiesno*; wzgórze; daw. p. oławski, dśl.; *Haferberg*, dziś *Owsianka*; wzgórze; daw. p. wrocławski, dśl.; *Haferberg*, dziś *Owsisko*; wzgórze; daw. p. brzeski, opol.; *Owiesno* (*Habendorf*, *Habirsdorf*); wś; g. Dzierżoniów, p. dzierżoniowski, dśl.; *Owsiszcze* (*Owshütz*, *Hafergrund*); wś; g. Krzyżanowice, p. raciborski, śl.

Pszenica // **psza* // *gołka* // niem. *Weizen* – jest to najszlachetniejsze ze zbóż, potrzebujące najlepszej ziemi, uprawiane dla pożywienia (chleba, mąki, kaszy, piwa, wódki). Wśród gatunków pszenicy Kluk wymienia *kosmatkę*, której kłosa są ościste i *gołkę* o kłosach pozbawionych ości [2006: 126], por. też *goła*, *gołka*

‘teren goły’. *Der Weizen* ‘pszenica’; psł. **pšēnica*; niezachowany w języku pol. wyraz **psza* ‘pszenica’, por. *psz-ono*, *psz-en-ica*, stp. *samopsza*.

W przysłowiach *pszenica* jest metaforą dobrobytu, życia dostatniego, pozbawionego trosk: *Cudzóm pszynice oganio, a jego wróble dziubióm*. [Ond 42]; *Lepszy młócić cudzóm pszenice, niż swoji plewy*. [Ond 115]; *Na jednej ziemi kónkol i pszenica rośnie*. [Ond 136].

Golka; n. ter.; Gatka, g. Żmigród, p. trzebnicki, dśl.; **Golka**; n. ter.; g. Bierawa, p. kędzierzyńsko-kozielski, opol.; **Pszów** (*Pschow*); mto; p. wodzisławski, śl.; **Weizen Berg**, dziś **Pszeniczna Góra**; wzniesienie; daw. p. sycowski, dśl.

Pozostałe rośliny zbożowe nie były wykorzystywane w nazewnictwie Śląska. W jednym tylko przypadku zanotowano podstawę *jęczmień*, ale nie ma pewności, czy nazwę właściwie odczytano (por. *Jęczmień* (?); n. ter.; ok. wsi Klenica, g. Bojadła, p. zielonogórski, lubus.).

2. Rośliny przemysłowe

Rośliny przemysłowe specjalne i włókniste wykorzystywane były jako surowiec w przemyśle piwowarskim, włókienniczym i tytoniowym.

Chmiel // niem. **Hopfen** – ‘*chmiel*, *Humulus*, roślina z rodziny konopiowatych’ [SD I: 878], rosła dziko, ale niektóre jej gatunki, jak *chmiel pospolity*, *Humulus lupulus* uprawiano i wykorzystywano do produkcji piwa [Kluk 2006: 292].

Trzeba zaznaczyć, że na Śląsku używano także chmielu w celach leczniczych: w powiecie katowickim pito wywar z liści chmielu przy reumatyzmie i nerwicy, a także myto nim głowę przy silnych bólach [Wall 22]. W zielnikach pisano, że chmiel od wieków uważany był za środek uspokajający i nasenny. Odgrywał też dużą rolę w obrzędach weselnych: znana jest na przykład, pochodząca jeszcze z pogańskich czasów, pieśń o chmielu, śpiewana przez zamężne kobiety przy oczepinach [Byst 50].

Psł. **chъmeljъ*. O produktywności bazy *chmiel* świadczą liczne derywaty: *chmielina* ‘gałązka, pęd chmielny’ [SD I: 879], *chmielinowy* ‘mający chmieliny’ [SW I: 286], *chmielnik* ‘plantacja chmielu’ [SD I: 879], *chmielarz* ‘uprawiający chmiel, handlujący chmielom’ [SD I: 879], też ‘pijak, włóczęga’ [SW I: 286], przym. *chmielowy*, *chmielny*, przen. *chmielny*, *podchmielony* ‘pijany’ [SD I: 879], *chmielić* ‘zaprawiać chmielom’ [SL I: 250], *chmielisko* ‘ogród chmielowy’ [SL I: 251].

W przysłowiach *chmiel* pojawia się sporadycznie i podkreśla odurzające właściwości rośliny: *Sztyrze Nymcy, wiertel chmiela, jeszcze im pómocy trzeba* [Ond 193].

Chmiele; n. ter.; dziś mto Mikołów, p. mikołowski, śl.; **Chmieliska**, **Chmielisk**; n. ter.; daw. nadleśnictwo Ściernie, g. Bieruń, p. bieruńsko-lędziński, śl.; **Chmieliskie**; n. ter.; g. Reńska Wieś, p. kędzierzyńsko-kozielski, opol.; **Chmielistwo**; n. ter.; g. Prószków, p. opolski, opol.; **Chmielni-**

ce; n. ter.; g. Głogówek, p. prudnicki, opol.; **Chmielniczyska**, **Chmielniczysk**; n. ter.; dziś cz. mta Orzesze, p. mikołowski, śl.; **Chmielnik**; n. ter.; Bojszowy, g. Bojszowy, p. bieruńsko-lędziński, śl.; **Chmielnik** (*Hopfengarten*); cz. wsi; Kornice, g. Pietrowice Wielkie, p. raciborski, śl.; **Chmielnik** (*Hopfenberg*); góra; Kotlina Jeleniogórska i Wzgórza Łomnickie, Sudety Zach.; **Chmielnik** (*Hopfenberg*); góra; Kotlina Kłodzka, Sudety Środ.; **Chmielnik**; n. ter.; g. Kędzierzyn-Koźle, p. kędzierzyńsko-kozielski, opol.; **Chmielnik**, też *Kruczy*; n. ter.; g. Pietrowice Wielkie, p. raciborski, śl.; **Chmielnik**; n. ter.; g. Rudziniec, p. gliwicki, śl.; **Chmielnik**; n. ter.; daw. p. gliwicki, śl.; **Chmielnik**; n. ter.; g. Gorzów Śląski, p. oleski, opol.; **Chmielnik**; n. ter.; g. Pietrowice Wielkie, p. raciborski, śl.; **Chmielnik**; n. ter.; g. Cisek, p. kędzierzyńsko-kozielski, opol.; **Chmielnik**; n. ter.; g. Polska Cerekiew, p. kędzierzyńsko-kozielski, opol.; **Chmielnik**; n. ter.; daw. p. gliwicki, śl.; **Chmielnik**; n. ter.; g. Biała, p. prudnicki, opol.; **Chmielnik**; n. ter.; g. Głogówek, p. prudnicki, opol.; **Chmielnik**; n. ter.; g. Głogówek, p. prudnicki, opol.; **Chmielnik**; n. ter.; g. Cisek, p. kędzierzyńsko-kozielski, opol.; **Chmielniki**; n. ter.; g. Rudziniec, p. gliwicki, śl.; **Chmielniki**; n. ter.; daw. p. strzelecki, opol.; **Chmielniki**; n. ter.; g. Strzelce Opolskie, p. strzelecki, opol.; **Chmielniki**; łąki; daw. p. gliwicki, śl.; **Chmielniska**; n. ter.; g. Cisek, p. kędzierzyńsko-kozielski, opol.; **Chmielniska**; pole; daw. p. oleski, opol.; **Chmielowice** (*Hopfental*, *Chmielowitz*); wś; g. Komprachcice, p. opolski, opol.; **Chmielów** (*Schmellwitz*), też *Śmilowice*; wś; g. Kostomłoty, p. średzki, dśl.; **Chmieluk** (?); n. ter.; g. Głogówek, p. prudnicki, opol.; **Hopfenberg**, dziś **Chmiel**; góra; Pog. Izerskie, Sudety Zach.; **Hopfenberg**, dziś **Chmielina**; góra; G. Sowie, Sudety Środ.; **Hopfenberg**, dziś **Chmielarz**; góra; G. Kaczawskie, Sudety Zach.; **Hopfenberg**, dziś **Chmielec**; góra; Pog. Kaczawskie, Sudety Zach.; **Hopfenberg**, dziś **Chmieliniec**; góra; Pog. Bolkowskie, Sudety Środ.; **Hopfenberg**, dziś **Chmielnik**; kol.; Pawłów, g. Pietrowice Wielkie, p. raciborski, śl.; **Hopfenberge**, dziś **Chmieliny**, **Chmielin**, pot. **Chmielowa Góra**, **Kopalnia**; wzgórze; daw. p. zgorzelecki, dśl.

Winorośl // **wino** // niem. *Weine* – ‘*Vitis vinifera*, roślina pnąca z rodziny winoroślowatych, uprawiana w klimacie ciepłym w licznych odmianach ze względu na jadalne owoce, używane także do wyrobu win’ [SD IX: 1113]. Do Polski uprawa winorośli dotarła wraz z chrześcijaństwem, a za prekursorów winiarstwa uważa się powszechnie zakonników, którzy zakładali winnice i produkowali wino na potrzeby liturgiczne. W XV i XVI w. zaczęto uprawiać wino w celach handlowych, przy czym jednym z ważniejszych ośrodków winiarstwa jest Śląsk (od Raciborza przez Lubiąż i Trzebnicę po Głogów). W w. XVII uprawy zaczęły maleć z powodu ochłodzenia klimatu i rozpowszechnienia się eksportu z zagranicy [WE XXIX: 350].

Psł. *vino. Derywaty: *wino* ‘sok tłoczony z winogron i poddany fermentacji; też winorośl’ [SL VI: 332], *winograd* ‘ogród winny, sad winny, winnica’ [SL VI: 619], *winnica*, *winnik* ‘ogród winny’, *winiarz* ‘właściciel winnicy, sprzedawca win, pracujący w winnicy’ [SWil II: 1862], gw. *winiar* ‘produkujący wino’ [SGP VI: 127], przym. *winny*.

Przysłowia ludowe podkreślają przede wszystkim odurzające i rozgrzewające właściwości wina: *Jak ci zima – kup se wina, jak ci ciepło – kup se piekło*. [Ond 83]; *Nie pij wina, kiejś chudzina*. [Ond 145]; *Pańsko łaska i wino przez noc wywietrzóm*. [Ond 162]; *Z wina dobro nowina*. [Ond 239].

Am Weinberge, pol. *Winnogóra*; wzgórze; Gierałcice, g. Wolczyn, p. kluczborski, opol.; *Aufm Weinberg*, pol. *Na Góry*; n. ter.; Markotów, g. Wolczyn, p. kluczborski, opol.; *Die Wenske Wiesen*, pol. *Wińskie Łąki*; łąki; Stobrawa, g. Popielów, p. opolski, opol.; *in Winar*; pol. *Winnica*; wś; g. Krotoszyce,

p. legnicki, dśl.; *Uino*, później †*Wino*; osada; okolice Sobótki, p. wrocławski, dśl.; *Vin*, dziś *Wińsko*; mto; p. wołowski, dśl.; *von Wyňa*, dziś *Winów*; wś; g. Prószków, p. opolski, opol.; *Vorwerk Weingarten*, później †*Winograd*; folwark; Cieszyn, p. cieszyński, śl.; *Wein Berg*, pol. *Winna Góra*; wzgórze; Pog. Izerskie, Sudety Zach.; *Wein Berg*, pol. *Dębicz*; wzgórze; leśn. Potoczek, g. Jerzmanowa, p. glogowski, dśl.; *Wein Berg*, pol. *Kłodna*; wzgórze; daw. p. średzki, dśl.; *Wein Berg*, pol. *Kobielanka*; wzgórze; daw. p. grodkowski, opol.; *Wein Berg*, *Krzydlowickie Wzgórze*; wzgórze koło wsi Krzydlowice, g. Grębocice, p. polkowicki, dśl.; *Wein Berg*, pol. *Lipnicka Górka*; wzgórze koło wsi Lipnica, g. Wołów, p. wołowski, dśl.; *Wein Berg*, pol. *Męcieniecka Góra*; wzgórze; wś-g. Męcinka, p. jaworski, dśl.; *Wein Berg*, pol. *Polna*; wzgórze; daw. p. zgorzelecki, dśl.; *Wein Berg*, pol. *Polna*; wzniesienie; daw. p. zgorzelecki, dśl.; *Weinackeret*, później †*Winnica*; zabudowania do wsi-g. Stoszewice, p. ząbkowicki, dśl.; *Weinbach*, pol. *Koźlanka*; potok; lewy dopływ Śląskiej Ochli, dorz. Odry; *Weinberg*, pol. *Winna Góra*; wś; g. Jordanów Śląski, p. wrocławski, dśl.; *Weinberg*, pol. *Winna Góra*; cz. wsi; wś-g. Pokój, p. opolski, opol.; *Weinberg*, pol. *Winniki*; osada; Mikowice, g. Namysłów, p. namysłowski, opol.; *Weinberg*, pol. *Winnogóra*; wzgórze koło Sycowa, p. oleśnicki, dśl.; *Weinberg*, pol. *Winnogóra*; wzniesienie koło Lubiąża, g. Wołów, p. wołowski, dśl.; *Weinberg*, pol. *Winna Góra*; wzgórze; Tylice, g. Zgorzelec, p. zgorzelecki, dśl.; *Weinberg*, pol. *Winne Wzgórze*; wzgórze koło Lipnicy, g. Wołów, p. wołowski, dśl.; *Weinberg*, pol. *Winnica*; wzgórze; Cieplice Śląskie-Zdrój, dziś Jelenia Góra, p. jeleniogórski, dśl.; *Wein-Berg*, pol. *Winna*; góra; Pog. Kaczawskie, Sudety Zach.; *Weinberg oder das kleine Schlossvorwerk*, później †*Winnica*; osada; Syców, p. oleśnicki, dśl.; *Wein-Berg*, pol. *Czubatka*; wzgórze; daw. p. wołowski, dśl.; *Wein-Berg*, pol. *Dębrznica*, pot. *Winnica*; wzgórze; daw. p. strzelecki, opol.; *Wein-Berg*, pol. *Dłużec*; wzgórze; okolice Grodziszcz, g. Grębocice, p. polkowicki, dśl.; *Wein-Berg*, pol. *Drzewica*, też *Za Wsią*; wzgórze; daw. p. średzki, dśl.; *Wein-Berg*, pol. *Glinki*; wzgórze; daw. p. legnicki, dśl.; *Wein-Berg*, pol. *Golina*; wzgórze; daw. p. strzeliński, dśl.; *Wein-Berg*, pol. *Gozdnik*, też *Winna Góra*; wzgórze; daw. p. dzierzoniowski, dśl.; *Wein-Berg*, pol. *Grabnik*; wzgórze; daw. p. średzki, dśl.; *Weinberg*, pol. *Kierzna*; wzgórze; daw. p. jaworski, dśl.; *Weinberg*, pol. *Kopiec*; wzgórze; daw. p. milicki, dśl.; *Weinberg*, pol. *Leśna*; wzgórze; daw. p. żagański, lubus.; *Weinberg*, pol. *Powinnik*; góra; daw. p. głubczycki, opol.; *Weinberg*, pol. *Winnik*; wzgórze; daw. p. lubiński, dśl.; *Weinberg*, pol. *Winnogóra*; wzgórze; daw. p. milicki, dśl.; *Weinberg*, *Winna Góra*, pol. †*Winna Góra*; zabudowania; Siedlce, g. Oława, p. oławski, dśl.; *Weinberg*, *Winna Góra*, *Kierzna Góra*, dziś *Winna Góra*; wzniesienie; wś-g. Mściwojów, p. jaworski, dśl.; *Weinberg*, *Winnogóra*, pol. *Winnik*; wzgórze; Uciechów, g. Dzierżoniów, p. dzierzoniowski, dśl.; *Wein-Berge*, pol. *Winna Góra*; wzgórze koło Pasiecznej, g. Jaworzyna Śląska, p. świdnicki, dśl.; *Weinberge*, pol. *Winniki*; wzgórze; daw. p. świdnicki, dśl.; *Weinberghof*, później †*Winniki*; osada; Wojbórz, g. Kłodzko, p. kłodzki, dśl.; *Weinbergvorwerk*, pol. *Winowno*; osada; Bogomice, g. Kotla, p. glogowski, dśl.; *Weingarden*, pol. *Winna Struga*; n. ter.; Stary Popielów, dziś wś-g. Popielów, p. opolski, opol.; *Weingarten*, pol. *Sadowskie*; łąki; Sady, g. Niemodlin, p. opolski, opol.; *Weingassen*, pol. *Winiary*; cz. mta Głogówek, p. prudnicki, opol.; *Weingrund*, pol. *Pod Lasem*; pole; daw. p. lubiński, dśl.; *Winbergk*, później †*Winna Góra*; osada do Brunowa, g. Lwówek Śląski, p. lwówecki, dśl.; *Winica*, dziś *Winnica*; n. ter.; Grzędzin, g. Polska Cerekiew, p. kędzierzyńsko-kozielski, opol.; *Winice*, dziś *Winnice*; n. ter.; Krapkowice, p. krapkowicki, opol.; *Winicen*, dziś *Winnice*; n. ter. między Wydrowicami i Sadami, g. Niemodlin, p. opolski, opol.; *Winna Góra*, *Weinberg*; góra; Kotlina Kłodzka, Sudety Środ.; *Winna Góra*, *Wein-Berg*; wzgórze; Mościsko, g. Dzierżoniów, p. dzierzoniowski, dśl.; *Wein Berg*, pol. *Sosnowka*; wzgórze; daw. p. grodkowski, opol.; *Wein Berg*, pol. *Trzęsowskie Wzgórze*; wzgórze koło Trzęsowa, g. Grębocice, p. polkowicki, dśl.; *Wein Berg*, pol. *Zielnik*; wzgórze; daw. p. jaworski, dśl.; *Wein Berg*, pol. *Zielona Góra*; wzgórze; daw. p. milicki, dśl.; *Wein Berg*, pol. *Zabucze*; wzgórze; daw. p. wołowski, dśl.; *Wein-Berg*, pol. *Chmielnik*, pot. *Koło Dudy*; wzgórze; daw. p. legnicki, dśl.

Niektóre toponimy zawierające nazwy roślin uprawnych są znakiem konkretnych czasów i wydarzeń. Tak na przykład nazwy geograficzne z bazami *tytoń* lub *tabaka* wiążą się z masowym w XVIII–XIX w. przemycem na pograniczu

prusko-austriackim. Wiele dróg i ścieżek w górach nosi nazwy oparte na tych podstawach, np. *Tabaksteig*, dziś *Tabaczana Ścieżka*; droga leśna, Kowarski Grzbiet, wschodnie Karkonosze; *Tabaksweg*, dziś *Tytoniowa Ścieżka*; ścieżka, Grzbiet Kamieniecki, G. Izerskie, Sudety Zach.; *Tabaksborn*, dziś *Tytoniowe Źródło*; źródło; Grzbiet Kamieniecki, G. Izerskie, Sudety Zach.

Rośliny włókniste, takie jak *len* czy *konopie*, służyły do wyrobu sznurów, lin, płótna, a także do produkcji oleju. Uprawiane też były w celach leczniczych. Nieczęsto w toponimii śląskiej utrwalone są nazwy gatunków tych roślin, por. *Konopowiec Przedni* i *Zadni*; n. leśne; leśn. Czarków, g. i p. Pszczyna, śl. (od *konopie* ‘roślina przemysłowa włóknista, *Cannabis*’, może od n. os. *Konopa*) i **Lniszcze*, dziś *Illica*; przys. do wsi Ramułowice, g. Kostomłoty, p. średzki, dśl.; według zapisów pierwotna nazwa to **Lniszcze* < psł. **l̥nišče* ‘pole, gdzie uprawiano len’ [Sędz 97] (od *len* *zwyczajny* ‘roślina jednoroczna z rodziny lnowatych, *Linum usitatissimum*’).

3. Rośliny okopowe i warzywne

Określenia gatunkowe roślin okopowych bardzo rzadko były na Śląsku podstawami nazw geograficznych. Brak wyrazu toponimicznego *kartofle* spowodowany mógł być tym, że przez długi czas roślina ta nie była uprawiana w naszym kraju. Początkowo była uważana za szkodliwą, później sadzona w ogrodach królewskich, a dopiero rozporządzenia władz pruskich upowszechniły jej uprawę na Śląsku [Ingłot 1954: CIV–CVI]². W nazewnictwie śląskim zachowały się jedynie nazwy z podstawą *ziemniak* (por. *Ziemniak*; folw.; wś Dębina; gm. Jelcz-Laskowice, p. oławski, dśl) i nazwa gwarowa *knule* ‘ziemniaki’ od niem. *die Knolle* ‘bulwy’ (por. *Na Knule*; pole; wś Siołkowice Stare, g. Popielów, p. opolski, opol.).

Groch // niem. *Erse* – ‘*Pisum sativum*, roślina pnąca uprawiana dla jadalnych strąków i nasion’ [SD II: 1301]. Służyła też do nawożenia gleby. Oprócz znaczenia konsumpcyjnego miała znaczenie w obrzędach ludowych [Sędz 17].

Psł. **gorchъ*. Derywaty z bazą *groch* są bardzo liczne: *grochowina* ‘pole grochowe’ lub ‘słoma z wymłóconego grochu, uprawianego na suche ziarno’, *grochowisko*, *grochowiszcz* ‘pole zasiane grochem’ [SW I: 908], *grochowy* ‘przym. od groch’, por. też *grochowiec* ‘akacja’ [SW I: 908]. Niektóre nazwy mogą pochodzić od n. os. *Groch* (1440).

Bardzo liczne są też przysłowia zawierające leksem *groch*, podkreślające kształt, właściwości rośliny i jego powszechność w wiejskich chatach: *Lepszy groch doma, niżli w gościnie zwierzyna* [SL II: 123]; *Gdo idzie do grochu, to mu koszule sewlekóm* [Ond 63]; *godej, co chcesz, jagby groch na ściane ciepół* [Ond

² Wydaje się to dziwne, gdy weźmiemy pod uwagę etymologię leksemu *kartofel* < niem. *Kartoffel* ‘ziemniak’.

74]; *groch wre pod pokrywóm* [Ond 76]; *Kluski z mydłym, groch z powidłym, kapusta ze zielym – to czuć troche wiesielym* [Ond 106]; *Mo sie jak groch przy ceście, gdo idzie, każdy rwie* [Ond 129].

Erbsen-Berg, też *Polna Góra*; góra; wś Borówno, gm. Czarny Bór, p. wałbrzyski, dśl.; **Grochowiec**, pole; wś Kobyla Głowa, g. Ciepłowody, p. ząbkowicki, dśl.; **Grochowina**; n. ter.; daw. p. lubliniecki, śl.; **Grochowiszcz**, dziś **Grochowiska**; wś; g. Ząbkowice Śl., p. ząbkowicki, dśl.; **Grochowiska**; łąka; Łęg, g. Nędza, p. raciborski, śl.; **Grochowiska**; n. ter.; Borucice, g. Lubsza, p. brzeski, opol.; **Grochowiska**; n. leśna; mto i p. Mysłowice, śl.; **Grochowisko**; n. ter.; Dziergowice, g. Bierawa, p. kędzierzyńsko-kozielski, opol.; **Grochów**; wś; g. Gubin, p. krośnieński, lubus.

4. Rośliny sadownicze

Rośliny sadownicze uprawiane były dla jadalnych owoców w sadach, ogrodach i na plantacjach. Owoce te miały dla tutejszej ludności znaczenie użytkowe, lecznicze i magiczne.

Malina – ‘malina właściwa (*Rubus idaeus* L.), półkrzew o smacznych, czerwonych owocach, rosnący dziko lub uprawiany w ogrodach’ [SD V: 403]. Powszechnie używano soku z malin i wywaru z suszonych owoców przeciw gorączce. Uznawano też, że napar z liści ma zdolności wzmacniające. Liście z malin, tzw. *maliniok*, podawane były jako składnik codziennej herbatki ziołowej [Tylk 121].

Derywaty: zdr. *malinka*; *malinie* ‘miejsce porośnięte malinami’, *malinieć*, *maliniak* ‘zarośla malin’, też *maliniak*, *malinik*, *malinnik* ‘napój alkoholowy z malin’ [SL III: 30].

Przysłowia podkreślają słodycz i piękno owoców maliny: *Dziolcha jak malina* [Ond 58]; *Moja bździnka jak malinka, twoja bździna jak zdechlina* [Ond 126]; *Nie każdo jagoda malina, bywo czasym i smrodynia* [Ond 144].

Malin (*Mahlen*); wś; g. Wisznia Mała, p. trzebnicki, dśl.; **Malina** (*Malino*, *Malsdorf*); cz. mta; Opole, opol.; **Malina** (*Maline*); cz. wsi; Brenna, p. cieszyński, śl.; **Maliniak**; n. leśna; leśniczówka Suszec, g. i p. Żory, śl.; **Maliniak**; n. leśna; Rachowice, g. Sośnicowice, p. gliwicki, śl.; **Malinieć**; n. ter.; Tuły, g. Lasowice Wielkie, p. kluczborski, opol.; **Malinik**; n. leśna; leśniczówka Cielmice, dziś mto Tychy, śl.; **Malinka**; cz. mta; Wisła, p. cieszyński, śl.; **Malinka**; cz. wsi; Brenna, p. cieszyński, śl.; **Malinka**; góra; Brenna, p. cieszyński, śl.; **Malinie** (*Gwosdzianer Mühle*, *Brechenmühle*), dziś Maliny; cz. wsi; Gwoździany, g. Pawonków, p. lubliniecki, śl.; **Malińce**; las; Ryczeń, g. Góra, p. górowski, dśl.; **Malnie** (*Mallnie*, *Odergrund*); wś; g. Gogolin, p. krapkowicki, opol.; **Malinie**, dziś *Malenie*; cz. wsi; Leszczyny, g. i p. Bielsko-Biała, śl.; **Maliny**; n. leśna; leśniczówka Śmiłowice, dziś mto Mikołów, śl.

Jabłoń // *jabłonka* // łuz. *gablenz* – ‘*Pirus malus*, drzewo owocowe uprawiane w sadach, najbardziej rozpowszechnione w klimacie umiarkowanym’ [SD III: 293]. Niektóre nazwy pochodzą od *jabło* < psł. **ablo* (jak w czes.), inne od *jabłonka* ‘mała jabłoń’.

W przysłowiaach *jabłko* jest zwykle metaforą człowieka i ludzkiego życia: *Jabko od jabłonie daleko sie nie odkulo* [Ond 81]; *Ni ma słodszege jabka, jak włośno matka* [Ond 150]; *Po tela wisi jabko na jabłoni, aż spadnie* [Ond 169]; *Ugryzionego jabka już żodyn nie podniesie* [Ond 214].

Jablacz; n. ter.; Stare Budkowice, g. Murów, p. opolski, opol.; **Jablacz**; pole; Budkowice, g. Łubniany, p. opolski, opol.; **Jablonie**; n. ter.; g. Dobrzeń Wielki, p. opolski, opol.; **Gablenz**, pol. **Jabloniec**; wś; g. Jasień, p. zarski, lubus.; **Jabloniec**; wś; g. Sulików, zgorzelecki, dśl.; **Jablonka**; góra; Góry Sowie, Sudety Środk.; **Jablonka**; n. ter.; pod Boronowem, g. Herby, p. lubliniecki, śl.; **Jablonka**; n. ter.; ok. wsi Brzęczkowice, g. Niemodlin, p. opolski, opol.; **Jablonki**; n. ter.; wś Chróścice, g. Dobrzeń Wielki, p. opolski, opol.; **Jablonki**; n. ter.; wś Folwark, g. Prószków, p. opolski, opol.; **Gablonwald**, dziś **Jabłoń**; las; ok. Kotorza Małego, g. Turawa, p. opolski, opol.; **Jablów**; wś; g. Stare Bogaczowice, p. wałbrzyski, dśl.

Grusza // **hruszka** // niem. **Birne** – ‘*Pirus*, drzewo owocowe występujące w wielu gatunkach’ [SD II: 1333]. Derywaty: zdr. *gruszka*, *gruszcza*; *gruszowiec* ‘sad gruszkowy’, stp. *gruszewie* ‘lasek grusz’, por. też *gruszkowiec* ‘gatunek motyli’ [SL II: 137]. Niektóre nazwy mogą pochodzić od nazwisk *Gruszka* (1366), *Hruszka* (1463).

Przysłowia ludowe zawierające leksem *gruszka* obrazują ważne prawdy życiowe: *Doczkoś sie ty gruszek na wiyrbie, a jo twoji radości* [Ond 52]; *Włoz na gruszkę, sioł pietruszkę, cap sie mu śmioł* [Ond 219]; *Najod sie gruszek, a teraz go boli z tego brzuszek* [Ond 136]; *Nie zaspj gruszek w popiele* [Ond 149].

Birnbäumel, dziś **Gruszcza**; wś; g. Milicz, p. milicki, dśl.; **Gruszka**; n. ter.; Goraszowice, g. Otmuchów, p. nyski, opol.; **Gruszki**; n. ter.; Ciochowice, g. Toszek, p. gliwicki, śl.; **Gruszczenie**; n. ter.; Stare Siołkowice, g. Popielów, p. opolski, opol.; **Gruszenie**; n. ter.; Stradunia, g. Walce, p. krapkowicki, opol.; **Gruszów**; n. ter.; Turawa, p. opolski, opol.; **Hruszkowiec**; n. ter.; Owsiszcze, g. Krzyżanowice, p. raciborski, śl.; fonetyka czes. z obszaru łaskiego.

Wiśnia // niem. **Kirsche** – ‘*Cerasus Rosaceae*, drzewo lub krzew o owocach kulistych, przeznaczonych na desery i przetwory’ [SD IX: 1130].

Derywaty: *wiśniowy*, por. też *wiśny* ‘giętki, ciągły’ [SL VI: 340]. Nazwy niemieckie mogą pochodzić od nazwiska niem. *Kirsch(e)*.

Wiśnicze; wś; g. Wielowieś, p. gliwicki, śl.; **Kirschberg**, pol. **Wiśnica**; wzniesienie 165 m, wś Gniewomierz, g. Legnickie Pole, p. legnicki, dśl.; **Kirschdorf**, pol. **Wiśniowa**; wś; g. Świdnica, p. świdnicki, dśl.; **Kirschberg**, pol. **Wiśniowa**; góra; Góry Izerskie, Sudety Zach.; **Kirschberg**, pol. **Wiśniowa**; wzgórze 228 m; g. Marcinowice, p. świdnicki, dśl.; **Kirschberg**, pol. **Wiśniowa**; **Kirschberg**, pol. **Wiśniowa**; wzgórze; p. świdnicki, dśl.; **Kirschallee**, pol. **Wiśniowa Droga**; droga, daw. p. kluczborski, opol.; **Kirschberg**, pol. **Wiśniowa Góra**; wzgórze; daw. p. milicki, dśl.; †**Wiśniowiec**; daw. przys., wś Zamarski, g. Hażlach, p. cieszyński, śl.

Nazwy pochodzące od apelatywu *trześnia* // niem. *Kirsche* (od *czereśnia* // *trześnia* ‘drzewo owocowe, *Cerasus avium*’) wykazują staropolską lub gwarowośląską proveniencję lub wiązać je można z apelatywami *trześnia* i *trześń*

oznaczającymi dziką odmianę czereśni [SD IX: 319], por. **Za Trzeźnie**; 1865; pole; wś Nakło, g. Tarnów Opolski, p. opolski, opol.; **Kirsch Berg**, dziś **Trzeźnik**; szczyt; G. Sowie, Sudety Śród.

Niezbyt częsta jest też baza *śliwa*, *śliwka* (od *śliwa* ‘drzewo owocowe, *Prunus*’), por. **Śliwkowa Droga**; droga leśna; g. Wleń, p. lwówecki, dśl; **Śliwkowa Polana**; n. ter.; wś Jaworzynka, g. Istebna, p. cieszyński, śl.; por. też nazwiska *Śliwa* (1482); i *liboska* (od *liboska* ‘śliwa żniwka o żółtych owocach, często mylona z mirabelką, *Prunus domestica*’), por. **Liboskownia**; pole; wś Domecko, g. Komprachcice, p. opolski, opol.

Podsumowanie

Liczne derywaty apelatywne i zanotowane toponimy potwierdzają fakt, że dla rolnictwa szczególnie ważne były rośliny zbożowe. Stanowiły one podstawę pożywienia ludności wiejskiej, a później wykorzystywane były w przemyśle.

Występowanie w nazewnictwie geograficznym określeń gatunkowych roślin uprawnych łączy się nie tylko z ich uprawą, lecz także z ich znaczeniem symbolicznym i magicznym. Zboże w różnych kulturach i w różnych czasach symbolizowało dar życia, obfitość, płodność, urodzaj i bogactwo. Zarówno kłosa zboża, jak i jego ziarno były znakiem błogosławieństwa i zmartwychwstania [Kop 488]. Ślężacy, podobnie jak pogańscy Słowianie, obchodzili święta związane z porami roku. Były to święta sezonowe, podkreślające wagę dokonujących się zmian w przyrodzie, mające wpłynąć na pomyślność plonów, zapewnić zdrowie czy bezpieczeństwo od suszy lub gradu. Kościół części tych zwyczajów zabronił, a niektóre z nich włączył do praktyk chrześcijańskich. Na przykład obsypywanie ziarnem zbóż, mające przynieść zdrowie i bogactwo, interpretowano jako pamiątkę ukamienowania św. Szczepana. Do kultury chrześcijańskiej zaadaptowano także takie święta ludowe, jak Matki Boskiej Zielnej, podczas którego święcono zboża, zioła i kwiaty, a także jedzono jabłka „od bólu gardła” [Szot-Radziszewska 2005: 144].

Drugą liczną grupę nazw pochodzących od roślin uprawnych stanowią toponimy i mikrotoponimy (w szczególności nazwy górskie) zawierające określenia gatunkowe roślin przemysłowych specjalnych (*chmiel*, *winorośl*), które potwierdzają historyczny fakt istnienia plantacji chmielu i winorośli na terenie Śląska.

Produktywność baz zawierających określenia gatunkowe drzew owocowych i innych roślin sadowniczych zwraca uwagę na ich znaczenie w codziennym życiu, medycynie ludowej i przemyśle.

Wykorzystywanie terminologii rolniczej w nazwach miejscowych i terenowych oraz bogata frazeologia i paremiologia z nią związana podkreślają wyjątkowy związek człowieka z przyrodą i pokazują, jak człowiek postrzegał otaczający go świat, co odgrywało w jego życiu ważną rolę i stanowiło podstawę jego egzystencji. Obserwacja zmieniających się pór roku, wzrostu, dojrzewania i zbiorów

poszczególnych typów roślin pozwalała prostemu człowiekowi na wyciągnięcie szerszych wniosków dotyczących natury ludzkiej. Człowiek wyjaśniał sobie pewne zjawiska przyrodnicze, antropomorfizował je, aby w ten sposób oswoić rzeczywistość wokół siebie i stać się częścią wszechświata.

Wykaz skrótów

daw.	–	dawniej	n. os.	–	nazwa osobowa
dorz.	–	dorzecze	n. ter.	–	nazwa terenowa
dśl.	–	dolnośląskie	opol.	–	opolskie
folw.	–	folwark	Pog.	–	Pogórze
g.	–	gmina	przym.	–	przymiotnik
G.	–	Góry	przys.	–	przysiółek
kol.	–	kolonia	śl.	–	śląskie
lubus.	–	lubuskie	wś	–	wieś
mto	–	miasto	zach.	–	zachodni
niem.	–	niemiecki			

- Byst – Bystron Jan Stanisław, 1947, *Kultura ludowa*, Warszawa
 Kop – Kopaliński Władysław, 1991, *Słownik symboli*, Warszawa
 Ond – Ondrusz Józef, 1960, *Przysłowia i przymówiska ludowe ze Śląska Cieszyńskiego*, Wrocław
 SD – *Słownik języka polskiego*, 1958–1968, Witold Doroszewski (red.), t. I–X, Warszawa
 Sędz – Sędzik Władysław, 1977, *Prasłowiańska terminologia rolnicza. Rośliny uprawne. Użytki rolne*, Wrocław
 SGP – Karłowicz Jan, 1900–1911, *Słownik gwar polskich*, t. I–VI, Kraków
 SL – Linde Samuel Bogumił, 1807–1814, *Słownik języka polskiego*, t. I–VI, Warszawa [reprint: Warszawa 1951, 1994]
 SW – *Słownik języka polskiego*, 1900–1927, Jan Karłowicz, Adam Kryński, Władysław Niedźwiedzki (red.), t. I–VIII, Warszawa
 Pół – Półtorak Zbigniew, 1989, *Lecznictwo ludowe rodzimej ludności Opolszczyzny*, Opole
 Wall – Wallis Stanisław, 1995, *Stanisława Wallisa zielnik roślin leczniczych i magicznych*, Zofia Brachaczek (opr.), Chorzów
 WE – *Wielka encyklopedia PWN*, 2001–2005, Jan Wojnowski (red.), t. I–XXXI, Warszawa

Bibliografia

- Inglot Stefan, 1954, *Gospodarstwo folwarczno-pańszczyńskie od XVI do XVII w. na podstawie dawnej literatury rolniczej*, [w:] Krzysztof Kluk (red.), *O rolnictwie, zbożach, łąkach, chmielnikach, winnicach i roślinach gospodarskich*, Wrocław (reprint: Wrocław 2006).
 Kluk Krzysztof, 1954, *O rolnictwie, zbożach, łąkach, chmielnikach, winnicach i roślinach gospodarskich*, Wrocław, (reprint: Wrocław 2006).
 Kuźniewski Eugeniusz, Augustyn-Puziewicz Janina, 1984, *Przewodnik ziołolecznictwa ludowego*, Warszawa–Wrocław.
 Moszyński Kazimierz, 1967, *Kultura ludowa Słowian*, t. I, *Kultura materialna*, Warszawa.
 Simonides Dorota, Kowalski Piotr (red.), 1991, *Kultura ludowa śląskiej ludności rodzimej*, Wrocław–Warszawa. Sochacka Stanisława, 2000, *Wieś śląska w świetle polskich nazw terenowych*, „Śląsk Opolski” 1 (38), 1–6.

Słownik etymologiczny nazw geograficznych Śląska, 1970, Stanisław Rospond (red.), t. I, Warszawa–Wrocław; 1985, 1986, Henryk Borek, Stanisław Rospond (red.), t. II–III, Warszawa–Wrocław; 1988, Henryk Borek (red.), t. IV, Warszawa–Wrocław; 1991–2014, Stanisława Sochacka (red.), t. V–XVI, Opole.

Szot-Radziszewska, 2005, *Sekrety ziół. Wiedza ludowa, magia, obrzędy, leczenie*, Warszawa.

Tylkowa Danuta, 1989, *Medycyna ludowa w kulturze wsi Karpat Polskich. Tradycja i współczesność*, Wrocław–Warszawa.

Danuta Lech-Kirstein

Crop names in the Silesian toponymy

(Summary)

This paper deals with Silesian macrotoponyms and microtoponyms that originate from the names of crops. These toponyms are part of the linguistic picture of the Silesian world, they show agriculture, pomiculture and horticulture methods and document the most frequently cultivated cereal plants (*Jagielnica*, *Owiesno*, *Pszów*), industrial plants (*Chmieliska*, *Konopowiec*, *Lniszczce*) and orchard plants (*Gruszka*, *Jabłoniec*, *Za Trzeźnie*). Some databases with names refer to specific times and events (*Tabaczana Ścieżka*), others are connected with the folk culture, natural medicine, agrarian rites, wedding customs, etc. In the light of these names, one can see the name creator and interpreter of the world, together with their point of view, conceptualization of the world and valuation.

Słowa kluczowe: mikrotoponimia, językowy obraz świata, toponimia Śląska, conceptualizacja świata.

Keywords: microtoponymy, linguistic picture of the world, Silesian toponymy, conceptualization of the world.